

Teser til en marxistisk retsteori¹*

Oskar Negt

Den marxistisk orienterede retsteoretiske diskussion har været præget af en række skinproblemer, som har forskudt problemstillingerne fra det centrale: forholdet mellem *produktion* og *ret*.

I den efterfølgende artikel tager Oskar Negt udgangspunkt i det forhold, at der kan konstateres en stigende retliggørelse af samfundsmæssige forhold, såvel i senkapitalistiske som i socialistiske transformationsamfund; men der er afgørende forskelle i denne retliggørelse, som kan henføres til den samfundsmæssige produktions forskellighed.

I forlængelse heraf forsøger forfatteren derfor med udgangspunkt i Marx's og Engels' tekster at udvikle de bestemmelser af retten, som opstår i forbindelse med produktionen, og som er anvendelige til analyser af de konkrete retsforhold i kapitalistiske og i socialistiske transformationsamfund.

* Denne artikel, som er publiceret i *Kritische Justiz* 1973/1 s. 1-19, er en omarbejdet og udvidet udgave af et foredrag, som forfatteren holdt i december 1972 efter indbydelse fra basisgruppen af jurastuderende ved Köln Universitet. I protokolform blev foredraget trykt i brochuren »*Klassenjustiz?, Methoden der bürgerlichen Rechtswissenschaft und marxistischen Rechtstheorie*«, udgivet af Basisgruppe Jura, Köln.

I forbindelse med oversættelsen er artiklen blevet forsynet med nøjagtige henvisninger til de anførte citater, anbragt i fodnoterne

»I alle samfundsformer er det en bestemt produktion og derfor også dens forhold, der anviser alle øvrige [produktioner og forhold] rang og indflydelse. Den er en almen belysning, hvori alle øvrige farver er skjult, og den modificerer disse farver i deres særegenhed. Den er en særlig æter, som bestemmer den specifikke vægt af alt, som har en fremtrædende eksistens i den... Næmlig at enhver form for produktion skaber sine egne retsforhold, regeringsformer etc. Råheden og begrebsløsheden ligger netop deri, at forholde det organisk sammenhørende tilfældigt til hinanden, at bringe det i en ren og skær refleksionssammenhæng. Det eneste, der foresvæver de borgerlige økonomer er, at der bedre produceres med det moderne politi end f.eks. under nærveretten. Kun glemmer de, at også nærveretten er en ret, og at den stærkes ret lever videre under andre former i deres 'retsstat'«. ¹

Går vi fænomenologisk ud fra sociale fakta, så drejer det sig fremfor alt om to fakta, som behøver en forklaring ud fra en historisk-materialistisk retsteori: For det første den konstaterede tendens til tiltagende retliggørelse af samfundsmæssige forhold i de senkapitalistiske lande. Og for det andet den erfaring, at væsentlige områder af det samfundsmæssige liv i de industrielt fremskredne socialistiske transformationssamfund nu som før også er regulerede af formale retsgrundsætninger, dvs. efter abstrakte og generelle normer, som selv ikke ved hjælp af deres *socialistiske indhold* kan frigøres fra den tvangsmagt, de altid sætter. Retsordninger af denne art ligger på denne side af »den borgerlige retshorison«, uanset i hvilken udstrækning og form de end måtte udgøre det økonomiske grundlag for et nyt samfund.

I.

Hvad senkapitalismen angår, så giver denne tendens til »retliggørelse« udtryk for en samfundsmæssig tilstand, som målt ud fra de samfundsmæssige produktivkræfters stade beror på en kronisk legitimationssvaghed i hele den politiske magtstruktur: Det borgerlige retssystem bliver mere og mere et gigantisk lapperi, der vender formålet med retliggørelsen, nemlig at øge retssikkerheden, til det modsatte. En kostbar teknokratisk organisation af retsmaterialet, datamaskiner, computere bliver nødvendige for i det mindste at skaffe specialisterne et overblik over love, forordninger og domme. Der klages generelt over mørketal i forbrydelsesbekæmpelsen og over den bagatelkriminalitet, som truer med at kvæle retsvæsenet.

En sådan opsplitning af retten fandtes også før borgerskabets revolutionære kodifikationer, da det for den sejrende borgerlige klasse drejede sig om at or-

1. K. Marx, *Grundrisse* der Kritik der politischen Ökonomie, Einleitung, s. 27 og s. 9-10; da s. 48 og s. 26-27. (O. Negt henviser til: Zur Kritik der politischen Ökonomie, Einleitung; der er imidlertid tale om den samme »Einleitung« publiceret under anden titel - jvf. MEW 13, s. 615-642. - Af den grund henviser vi til *Grundrisse* og parallelt hertil til den danske oversættelse: *Kritik af den politiske Økonomi*, ved Kjeld Schmidt, Kbh. 1970).

ganisere alle subjektive rettigheder og den objektive retsorden omkring privat-ejendommen som så at sige det transcendentale udgangspunkt. Det er et sikkert tegn på, at en bestående retsorden er blevet for snæver for den materielle og åndelige livsproces i et samfund, når produktion og fordeling af den samfundsmæssige rigdom, når menneskenes behov, der er frembragte af kapitalismen men ikke tilfredsstilles af denne, stadig oftere og i mere og mere eksplosive former støder mod retsinstitutioner, som opretholder overlevede produktionsforhold og dermed objektivt udhulede ejendoms- og politiske magtstrukturer. Disse voksende modsigelser mellem retssystem og produktionsbasis, som på betingelse af en gennem arbejdsdelingen selvstændiggjort og professionaliseret juriststand nødvendigvis giver sig udslag i tvangen til *logisk* modsigelsesfrie retsnormer, antager i senkapitalismen sanseligt forståelig form, der påny kommer for dagen ved ethvert reformkrav til love. Det var det Engels mente, da han sagde at en lovbog aldrig er det strenge, uformildede, uforfalskede udtryk for en klasses herredømme. Han siger: »I en moderne stat må retsvæsenet ikke blot svare til den almindelige økonomiske situation, være dens udtryk, men også være et *i sig selv sammenhængende udtryk*, som ikke slår sig selv i ansigtet ved indre modsigelser. Og for at muliggøre det, går nøjagtigheden i genspejlingen af de økonomiske forhold mere og mere fløjten. ... Gangen i 'retsudviklingen' består altså for størstedelen i, først at fjerne de modsigelser, som følger af, at økonomiske forhold omsættes til juridiske grundsætninger og et harmonisk retssystem forsøges fremstillet, og så i at dette system gennembrydes og indvikles i nye modsigelser gennem den fortsatte økonomiske udviklings indflydelse og tvang.«²

I vores sammenhæng betyder denne uforenelighed mellem rettens indre logik og økonomiske klasseindhold, at det er principielt udelukket at udforme en modsigelsesfri nyordning af retten under opretholdelse af produktionsmåden og de heraf følgende magtforhold. Allerede nyordningen i Code Napoleon fra 1792 til 1796 forfalskede på flere måder det konsekvente retsbegreb. En nyordning, der fastholder privatejendommen som grundinstitut, og samtidig vil imødekomme de af arbejderklassen tilkæmpede former for kollektivet såvel som den privatretsorden, der ved de økonomiske kræfters monopolistiske organisation er reduceret til ejendomstitel, er ligeledes en umulighed. Inden for den borgerlige retshorisont er en løsning af disse modsigelser utænkelig, hvor radikale enkelte retspolitiske krav end måtte være.

Det har umiddelbare følger for teoridannelsen. Det er netop denne objektive samfundsmæssige situation og ikke spørgsmålet om det åndshistoriske udgangspunkt - om man i den forbindelse griber tilbage til naturretstraditioner, til Thomas Aquinas, Feuerbach eller den unge Marx - der gør, at udviklingen af en *borgerlig* retsfilosofi er en *logisk og praktisk* umulighed. Thi alle de ansatser

2. Engels i et brev til C. Schmidt, 27. oktober 1890, se MEW, bd. 37, s. 488.

til en filosofisk overvindelse af retspositivismen, der i dag skyder op af jorden som paddehatte (i den brogede palet af eksistentialistiske, antropologiske, ontologiske, værdifilosofiske begrundelser), har det til fælles, at de er bundet til historieløse rammer og mister end ikke i de mest fremskredne udgaver deres karakter af komplementærideologier til retspositivismen. Det synes at være en henvisning til, at den borgerlige retsfilosofis problemkreds indholdsmæssigt og erkendelsesteoretisk skabtes med Hegel, der ganske vist også måtte inddrage substansialiteten i statens skik og brug for at udfolde den abstrakte ret, der lokaliseredes til systemet af fornødenheder. Alt, hvad der kommer efter, bærer præg af denne filosofiske restauration. Når Korsch endnu kunne tale om at de borgerlige jurister er privatejendommens ideologer, så er denne for dem trøstende konsekvens ikke engang længere til stede i dag.

Der hvor nye kodifikationer faktisk blev resultatet af revolutionære omvæltninger, altså selvophævelse af alle målestokke, som implicerede retlig normering - således som i de socialistiske transformationssamfund - viste der sig snart ejendommelige tilbageslag. Marxistiske teoretikere som Pasukanis, der endnu helt var under indflydelse af den af oktoberrevolutionen etablerede retsidé og derfor anså det for overflødigt også at inddrage de eksisterende retsforhold i den sovjetiske begyndelsesperiode i deres »almene retslære«, rekonstruerede retsteorien i fuldstændig parallel til metoden i kritikken af den politiske økonomi. Deres analyse sigtede på at bevise, at med forsvinden af retsformens forudsætninger, »differentieringen og modsætningen mellem private interesser«³ således som de optræder på det højeste udviklingstrin i den kapitalistiske vareproduktion, så må det *juridiske* moment i reguleringen af menneskenes opførsel og relationer samtidigt forsvinde. Pasukanis havde den forestilling, at sådanne tvangsreguleringer ville afløses af tekniske regler for det samfundsmæssige samliv: planmæssige reguleringer efter et fælles mål, som efter modellen for jernbanevæsenets maksimale driftsevne eller helbredelsen af en syg, der på samme måde forudsætter iagttagelsen af bestemte regler hos læge og patient.

Men retsformen og den deraf betingede retsfetichisme døde på ingen måde bort med overvindelsen af den *kapitalistiske* form for vareproduktion og den kollektive transformation af modstående privatinteresser. Også Pasukanis overså, at det juridiske element af tvang ikke bliver overflødigt med den efter fælles mål organiserede planøkonomiske regulering af produktionen og det samfundsmæssige

3. E. Pasukanis, Allgemeine Rechtslehre und Marxismus, Leipzig 1929, genoptryk Frankfurt a.M. 1969, s. 55. (Udgives på dansk af Forlaget KURASJE i 1974).

liv; men at det endda kan vokse under de skærpede betingelser i en efterhaltende industrialisering og en kapitalistisk indkredsning.⁴

Derimod erkendte Lenin meget klarere, at den fortsat eksisterende retsform ikke blot var et levn fra den kapitalistiske vareproduktion, men - i det mindste i den første fase af kommunismen - udgør et element for samfundssammenhængen. Retstvung er ikke kun nødvendig for at udligne hinanden modstående privatinteresser. Den er frem for alt nødvendig for at løse modsætningen mellem privatinteresser og de af partiet og den proletariske stat repræsenterede almeninteresser. Lenin betegnede det derfor som en utopi at mene, »at menneskene straks efter kapitalismens fald ville lære at arbejde for almenheden uden nogen retsnormer«.⁵ Derfor forbliver retten »regulator (ordner) af produkternes og arbejdets fordeling blandt samfundets medlemmer«.⁶ Hvad Lenin forbeholder for den første fase af kommunismen, nemlig at der ikke er andre normer end den borgerlige rets »for hånden«, kan ganske vist ikke kun forstås som levn fra det overvundne klassesamfund; det er udtryk for selve retsformens struktur, der ikke falder fuldstændig sammen med dens borgerlige klasseindhold, men som samtidig er en stadig virkende bestanddel af den historiske formbestemmelse af stofskifteprocessen mellem menneske og natur. Så længe der nemlig findes *arbejdstvang* under en eller anden form er ethvert industrialiseret samfund henvist til at regulere produktionen og den samfundsmæssige omsætning enten ved hjælp af umiddelbar magt eller ret.

Åbenbart med henblik på den efterrevolutionære periode af det proletariske styre i Sovjetunionen, der endnu havde den totale samfundsmæssige industrialiseringsproces foran sig, begrundede Lukacs derfor i en tidlig artikel om »Produktion und Moral« den fortsatte eksistens af en retlig tvangsorden med nødvendigheden af en styrkelse af arbejdsdisciplinen og arbejdsydelsen. Under betingelser, der endnu ikke kender en massiv kapitalistisk internalisering af arbejdsmoralen, er det nødvendigt med en retsorden, »hvormed proletariatet tvinger sine enkelte individer, proletarerne, til at handle i overensstemmelse med sine klasseinteresser. Proletariatet vender også sit diktatur mod sig selv. Denne forholdsregel er nødvendig i proletariatets livsopholdelsesinteresse, når den rigtige erkendelse og den frivillige indstilling til klasseinteresserne ikke er givet.«⁷ Uden legitimi-

4. Netop fordi Pasukanis opererede med et retsbegreb, der var begrænset til den kapitalistiske vareproduktion, det borgerlige retssystem, havde han en sikker fornemmelse for, på hvilken måde der kunne ske en virkelig ophævelse af retten. Da der efter oktoberrevolutionen i 1919 og 1922 blev gjort forsøg på at stryge skyldbegrebet af de sovjetiske love, men samtidig at fastholde skyldformerne: forsæt, uagtsomhed og det skyldretlige grundbegreb om tilregnelig- og utilregnelighed, talte han med rette om en ren og skær ændring i terminologien.

5. V. I. Lenin, *Staat und Revolution*; i: *Ausgewählte Werke*, Bd. II, s. 230. Da.: *Staten og Revolutionen*, Kbh. 1967, s. 110.

6. V. I. Lenin, *op. cit.*, s. 230; da. s. 109.

7. G. Lukacs, *Die Rolle der Moral in der kommunistischen Produktion*; *Georg Lukacs Werke*, Luchterhand, Bd. 2, s. 90-94, Neuwied/Berlin 1968, s. 93.

onshensigt overfor en i sig selv modsigelsesfuld revolutionær udvikling af Sovjetsystemet udtales her ganske åbent, hvad der allerede i de senere opfattelser af retsteorien er skjult under sløret af anvendelse af revolutionær legalitet fra arbejderklassens side. Proletariatets diktatur, der benytter retten og det statslige tvangsapparat ikke blot til at undertrykke en anden klasse men frem for alt til mægling mellem den til stadighed opstående modsigelse mellem de af partiet definerede klasseinteresser og den enkelte proletars individuelle interesser, må derfor nødvendigvis af sig selv frembringe et bureaukratisk kontrolapparat, hvori tekniske planlægningsregler er uadskilleligt forbundet med juridiske regler. Efter sovjetiske teoretikers begyndende forsøg på at begrunde retsnihilistiske standpunkter, der i det proletariske styres stabilisering ser chancerne og perspektiverne i rettens og statens bortdøen, er det derfor ikke forbavsende, at en normativisme vinder fodfæste sammen med den voksende betydning af det stalinistiske planlægningsbureaukati; en normativisme som er meget beslægtet med Kelsens. Wyschinskij, statsanklageren i Moskvaprocesserne, taler om retten som en af de »mægtigste kræfter i arbejderklassens og sovjetstatens diktatur«. Ligesom i Kelsens teori, hvor de kapitalistiske bureaukatiets funktionsmåde bliver omsat i rene retsbegreber - hvilket betyder, at retsformen, retsnormernes logiske sammenhæng, bliver adskilt fra deres sociale indhold, og at momentet af statslig tvangsregulering bliver til retsfænomenets centrale, grundlæggende og eneste karakteristiske kendetegn - således danner i det stalinistiske bureaukati omvendt det sociale indhold i lovene det eneste grundlag for retfriddiggørelse af retsformen og det derpå grundede statslige tvangsapparat. Selve retsformen bliver dog, ligesom værdiformen i kapitalismen, erklæret for evig og unddraget diskussion såvel teoretisk som praktisk.

Der er intet grundlæggende ændret ved dette forhold indtil idag. »Overpolitiseringen af forskningsobjektet« (Poulantzas), hvorved den marxistiske retsteori bliver trukket ned til et stade som legitimationsvidenskab, har blokeret tematiseringen af dialektikken mellem retsform og retsindhold - ganske analogt med den allerede af Engels selvkritisk beklagede forsømmelse af den formelle side af et fænomen i forhold til den indholdsmæssige.

Alligevel aftegner der sig på det seneste forandringer i udviklingen af de retsteoretiske overvejelser, som viser hen til den ambivalente rolle retten spiller i de industrialiserede transformationssamfund. På den ene side bliver retsfetichismen drevet til det yderste; også retsvidenskaben bliver nu inddraget i den retlig - politiske overbygnings aktivt skabende rolle, da den videnskabelig- tekniske revolution stadig stærkere bliver skudt i forgrunden som egentligt subjekt for samfundsforandring. En af de mest betydende retsteoretikere i DDR, Mollnau, går endda så vidt som til at opfatte selve retsvidenskaben som umiddelbar produktivkraft. Han siger: »Rettens voksende rolle for økonomiens regulering og ledelse er udtryk for den stilling som bestemte områder af retsvidenskaben indtager i videnskabens forvandringsproces til umiddelbar produktivkraft.

Ved den tekniske revolution, den hurtigt fremadskridende arbejdsdeling, bliver produktionen så kompliceret, at videnskabelig erkendelse i stadig stigende omfang er nødvendig til dens organisation. Denne organisation af produkter... opstår ikke af sig selv, den må skabes. Der tilkommer her retsvidenskaben en stor opgave, da bestemte relationer under socialismens betingelser kun kan organiseres retligt og behøver retten, hvis de skal fungere. Retsvidenskaben bliver for så vidt... i den tekniske revolutions proces til umiddelbar produktivkraft, fordi den befatter sig med disse produktionsorganisatoriske relationer og formidler forskrifter der svarer til praksis«. ⁸

På den anden side tilvejebringer den lempelse af central planlægning, der er betinget af produktivkræfternes udviklingstrin såvel som de udvidede muligheder for materiel behovstilfredsstillelse, et samfundsmæssigt klima, hvori en friere og mere fantasifuld beskæftigelse med retsproblemer overhovedet først bliver mulig. Men denne udvikling er samtidig udtryk for en stor usikkerhed overfor, hvordan man skal forholde sig overfor samfundsmæssige ændringer, der gør det synligt, at den indre sammenhæng i det samfundsmæssige liv trods enhver form for samfundsmæssig planlægning af udviklingen af produktivkræfterne og af fordelingen af den samfundsmæssige rigdom nu som før er bestemt af det værdiskabende, abstrakte arbejde, altså af et centralt moment i den borgerlige vareproduktion. Da den udvikling mod producenternes kollektive selvforvaltning, som rent faktisk skulle kunne frembringe det, som er blevet hævdet hele tiden siden Wyschinski: at den socialistiske ret er udtryk for arbejderklassens vilje, ligger udenfor den statslig-bureaukratiske regulerings- teknikers betragtningsskema, og da de traditionelle direkte kontrolmekanismer ikke længere fungerer fejlfrit på grund af massernes stigende behovskrav og det mere righoldige vareudbud, så er det nærliggende at kontrollere og begrænse menneskenes frigjorte private autonomiområder på differentieret og indirekte måde f.eks. ved hjælp af retsforhold. Heri ligger en af grundene til retliggørelsestendensen i de socialistiske transformationssamfund.

Generelt kan fastslås: Der hvor retsformen og alle de med den forbundne tvangsapparaturer er nødvendig til regulering af det samfundsmæssige liv, kan det tages som et sikkert tegn på, at den samfundsmæssige konstitutions-sammenhæng beror på realabstraktioner fra værdien. Denne sammenhæng er frem for alt bestemt af modsætningen mellem konkret og abstrakt arbejde - en modsætning som Marx kalder den politiske økonomis springende punkt. Når Engels i *Anti-Düring* taler om, at et samfund, der »sætter sig i besiddelse af produktionsmidlerne og anvender dem i umiddelbar samfundsmæssig pro-

8. Citeret hos Henry Düx, *Zur Subjekt-Objekt Dialektik in der Rechts- und Staatstheorie der DDR*, i: *Kritische Justiz*, 1972, Heft 4, s. 352. *Kritische Justiz*, Heft 4/1972 indeholder to udmærkede arbejder om problematikken omkring transformationssamfundene, nemlig den lige anførte af Henry Düx (s. 349-360), og Peter Brokmeier, *Entwicklungsbedingungen der DDR-Gesellschaft*, s. 331-348.

duktion«, ikke længere har brug for en forvandling af produkterne til varer og dermed værdi, så formulerer han de objektive betingelser, hvorunder retsformen og dermed de juridiske illusioner dør bort. Engels siger: »Nytteeffekten af de forskellige brugsgenstande afvejet overfor hinanden og overfor den arbejdsmængde, der er nødvendig til deres fremstilling, bestemmer i sidste ende planen. Folk bestemmer alting meget enkelt uden den nokså berømte »værdis« mellemkomst«. ⁹

III.

Udfra de antydede udviklingstendenser i retssystemet i senkapitalismen og i de socialistiske transformationssamfund kunne man få det indtryk, at der ikke fandtes nogen principielle forskelle mellem de to. En konvergenstese med henblik på retsformen ville dog, netop også med henblik på de sideløbende retliggørelsestendenser af samfundsmæssige forhold, skjule det historiske specifikke, hvorved retten i de socialistiske transformationssamfund adskiller sig fra den i de senkapitalistiske samfund: gennem forandringen af det objektive produktionsgrundlag. Denne forskel kommer også til udtryk i teoridannelsens forskelligartethed.

Mens de borgerlige retsteorier har mistet deres kraft til andet end at hæve sig i kompensatorisk form over retspositivismen, så er den mere eller mindre institutionaliserede retsteori i de socialistiske transformationssamfund kendetegnet af en erkendelsesteoretisk og metodologisk splittethed: Med henblik på de socialistiske retsordener repræsenterer de næsten udelukkende en *idealistisk voluntarisme*, der, uden at reflektere over det, ustandseligt støder mod de gamle barrierer, nemlig den fortsatte eksistens af det abstrakte arbejde og værdien, som formidler af samfundsmæssige sammenhæng, og som ikke kan sprænges ved den blotte viljesanstrengelse. Derfor forbliver denne teori teoretisk og praktisk fanget i de fetichistiske, juridiske illusioner. Med henblik på senkapitalismen repræsenterer den en genspejlingsteori, hvorefter den økonomisk herskende klasse, i dag frem for alt monopolkapitalen, bestemmer den juridiske overbygning, selvom det dog også indrømmes, at retten har en begrænset mulighed for i den statsmonopolistiske fase at gribe ind i reguleringen af de samfundsmæssige forhold. Den retsteori, der optræder i de socialistiske transformationssamfund, har indtil nu ikke kunnet befri sig fra dette dilemma. Det er ikke tilfældigt.

9. F. Engels, *Anti-Düring*, Dietz Verlag, 1959, s. 385 & 386. Det er nødvendigt med en særlig afhandling for at analysere denne sammenhæng mellem værdi- og retsform i de socialistiske transformationssamfund. Grundlæggende analyser til det finder vi frem for alt hos Charles Bettelheim [i eksempelvis: »Theorie und Praxis sozialistischer Planung«, »Ökonomischer Kalkül und Eigentumsformen. Zur Theorie der Übergangsgesellschaft«.]

I dens form, der er indsnævret til en ren legitimationsvidenskab, har den, på samme måde som den borgerlige retsteori, mistet de referencerammer, indenfor hvilke gældende retsordener må undersøges med henblik på deres legitimation: det for enhver samfundsformation specifikke forhold mellem produktion, de samfundsmæssige produktivkræfters udviklingstrin og karakteren af den indtenderede og faktisk igangværende revolutionære bevægelse. Rosa Luxemburg har ganske nøje karakteriseret disse relationsrammer for enhver materialistisk retsteori. Hun siger i »Sozialreform oder revolution«: »Mens revolutionen er klassehistoriens politiske skabelsesakt, er lovgivningen samfundets politiske videreudvikling. Det lovgivningsmæssige reformarbejde har således i sig selv ingen selvstændig, af revolutionen uafhængig drivkraft; det bevæger sig i enhver historisk periode kun på den linie og så langt, som det af den sidste omvæltning givne skridt tillader, eller mere konkret, kun *indenfor rammerne* af den samfundsform, der er sat gennem den sidste verdensomvæltning«. ¹⁰

IV.

Den materialistiske retsteori er den marxistiske teoriudviklings stedbarn. Årsagen hertil er ikke alene, at den ikke findes i en adækvat og formelt udviklet skikkelse indenfor rettens specifikke genstandsområde hos Marx og Engels. Der findes også kun fragmentariske henvisninger for så vidt angår erkendelsesteorien, logikken, æstetikken osv. selvom der ind imellem foreligger meget udbredte materialer og differentierede teoriansatser på disse områder. Denne tilbagesående udvikling af retsteorien har åbenbart systematiske årsager: *Retten befinder sig i skæringspunktet mellem frigørelse og magt*; den er ikke et etisk minimum, men et *historisk* indeks for nødvendighed og overflødig magt, der er passeret af de menneskelige produktivkræfters udviklingstrin.

I politiske kampsituationer kunne man med klassejustitsens begreb afdække alt, hvad den borgerlige retsstat indeholdt af institutionaliseret magt og undertrykkelse. I den sovjetiske udvikling satte der snart efter oktoberrevolutionen under beskyttelse af den med frigørelse identificerede socialistiske lovgivning en succesrig proces ind, der gik ud på at fortrænge rettens magtmoment. Netop fordi den var af umiddelbar politisk relevans, kunne den materialistiske retsteori derfor ikke finde sit specifikke erkendelsesobjekt og blev trængt ud i en diskussion af skinproblemer i den politiske neutraliserings tjeneste. Der har været ført uendelige debatter om spørgsmålene om relationerne mellem den økonomiske basis og den juridiske overbygning, om rettens virkelighedsstatus, om enkelte loves klassekarakter, om økonomistiske og voluntaristiske

10. R. Luxemburg, Sozialreform oder Revolution?: i: Gesammelte Werke, Dietz Verlag Berlin 1970, Bd. 1/1, s. 428.

forvrængninger af den marxiske opfattelse, om retsnihilistiske og andre opfattelser. Denne bevægelse indenfor skinproblemer har ført til, at man ikke længere så de bestemmelser, der dog var centrale for den marxistiske retsteori, såsom det af Marx analyserede forhold mellem *produktion og ret*. For at opnå nye udgangspunkter for en materialistisk retsteori, der skal kunne forstå de givne samfundsformationer, skal der på grundlag af Marx' og Engels' tekster gøres forsøg på overhovedet at gøre de bestemmelser af retten, der opstår med udgangspunkt i produktionen, anvendelige til analyser, der fører videre frem. At det her kun kan dreje sig om et *enkelt* aspekt af den marxistiske retsteori, er oplagt, da retssystemets samlede institutionelle apparat forbigås.

V.

Marx og Engels har som bekendt ikke skrevet nogen særskilt retsteori, selv om analysen af retsforhold ikke blot er den første duelighedsprøve for den historiske materialisme (punktvis f.eks. i Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie og i den for denne sammenhæng vigtigere Kritik der Debatte des Rheinischen Landtages über den Holzdeibstahl), men den har i hele deres liv vakt deres opmærksomhed. Da de allerede i de tidligere skrifter førte en forbitret kamp netop mod den også hos venstrehegelianerne rådende retsillusion, ville de under alle omstændigheder undgå det indtryk, at man skulle kunne behandle retsspørgsmål systematisk i en form, der er udskilt fra den økonomiske basis og dermed tilskrive retten en eller anden substantiel rolle.

Denne polemik er bestemmende for det forbavsende pedanteri, hvormed Marx *forbinder enhver tilkendegivelse om retten til konkrete økonomiske forhold, fremfor alt produktionssfæren*. Denne konkretiseringstvang er så meget desto vigtigere som varecirkulationssfæren, især salg og køb af arbejdskraft, »i virkeligheden synes ham en sand paradises have for de umistelige menneskerettigheder«. Marx og Engels var bevidste overfor, at den falske bevidsthed, der udkrystalliseredes i retten, den ideologiske forvrængning af det afledede til noget primært og oprindeligt, også måtte få indflydelse på arbejderklassen (den ofte skrappe skematisme, grundformlen om basis og overbygning synes overhovedet at være begrundet i denne afgrænsningshensigt overfor den dengang rådende idealisme). Den første systematiske kritik af socialdemokratiets retsillusioner findes i Kritik des Gothaer Programms; den ældre Engels måtte bekæmpe tendenserne til »jurist-socialisme« i det tyske socialdemokrati, hvorved han med al skarphed betoner, at den moderne arbejderklasse »ikke ud-tømmende kunne bringe deres livssituation til udtryk i bourgeoisiets juridiske illusioner«. Engels forstår den juridiske verdensanskuelse »som borgerskabets mest stabile ideologi«. Han fremhæver ganske vist, at den politiske kamp kan udspilles i juridiske former, at der ikke kan eksistere et socialistisk parti uden

bestemte retskrav, men vender sig afgørende imod i arbejderklassens partiprogram at udvikle en retsfilosofi, der er adskilt fra den historiske materialismes samfundsteori - således som det faktisk blev gjort af Menger, der forstod materialiseringen af de socialistiske ideer som deres forvandling til »nøgterne retsbegreber«, og senere fremfor alt af Bernstein, der indledte en retsfilosofisk farvet nykantiansk revision af marxismen.

Marx forfægtede i Den tyske ideologi den provokerende opfattelse, at *retten ingen historie har*. Det skete i åbenlys modsætning til hans tidligere berlinske retslærer Carl von Savigny, der ville rekonstruere de systematiske retskategorier ud fra en autonom opfattet retshistorie ved hjælp af retsvidenskabens »strenge historiske metode«. »Retten har ligeså lidt en egen historie som religionen«. ¹¹ Først må vi afværge den misforståelse, at retten skulle være noget overhistorisk eller noget historieløst. Tværtimod. Da retten for Marx aldrig blot udgør et juridisk, men til stadighed og i første række et samfundsmæssigt og politisk fænomen, så hører den til den sammenhængende realitet, der udgør en bestemt samfundsformations konkrete totalitet og kan derfor ikke adskilles fra de historiske drivkræfter, der i sidste instans bestemmer denne formation.

Eksempler herpå: mens udviklingen af produktivkræfterne - hvortil iøvrigt også altid hører de produktivt arbejdende udbyttede klasser - er kendetegnet af en kontinuerlig tidsfølge i akkumulationen af læreprocesser, naturvidenskabelig erkendelse og maskiner, en tidsfølge, der næppe afbrydes selv af katastrofer, således at erobrende folkeslag, hvor meget de end ved umiddelbar magt måtte fastsætte nye love til opretholdelse af deres herredømme, til syvende og sidst er tvungne til at overtage det erobrede folks fremadskridende produktionsmåde og den deri liggende distribution af produktionsredskaberne, så følger ændringerne i den såkaldte overbygning andre love, frem for alt en væsentlig mere differentieret tidsstruktur. For den marxiske samfundsteori er differentieringen og kompleksiteten i tidsstrukturer, hvorindenfor samfundsmæssige fænomener udvikler sig, af central betydning. Mens den materielle omvæltning i de økonomiske produktionsbetingelser kan konstateres med naturvidenskabelig nøjagtighed, så sker omvæltningen i den kæmpestore overbygning »langsommere« eller »hurtigere«, præget af forsinkelse, forspring, ikke-samtidighed osv. Udviklingen af arveretten har påviselige økonomiske årsager; men den absolutte testationsfrihed i England, dens stærke begrænsning i Frankrig (det kan også være omvendt) har økonomiske årsager, der ikke kan forklares ganske nøje, men det påvirker i betragtelig målestok opsplitningen, koncentrationen og centraliseringen af ejendommen.

Det er derfor ikke tilfældigt, at Marx taler om »statens bortdøen«, altså om en langvarig snarere organisk proces, og bekæmper det krav om statens *afskaffelse*, anarkisterne stræbte efter, som idealisme uden realiteter. Denne differentierede tidsstruktur, der er begrundet i de enkelte samfundsmæssige fænomeners

11. K. Marx/F. Engels, Die Deutschen Ideologie, MEW, bd. 3.

konstitutionsproces og på ingen måde kan forstås kun som fremtrædelsesmåde for den tilgrundliggende økonomiske substans, angår ganske vist ikke kun »overbygningen« som helhed, men præger også de enkelte lag indenfor selve retssfæren. Derfor har den offentlige ret og kriminalretten for Marx åbenlyst et historisk ringere realitetsindhold end f.eks. privatretten, hvori de materielt producerende subjekters relationer og gensidige krav er nedfældet. Ganske vist betegner Marx generelt det »uens forhold mellem udviklingen af den materielle produktion og f.eks. den kunstneriske« som en faktisk omstændighed, der tvinger til at løse begrebet om fremskridt fra den sædvanlige abstraktion, det vil vel sige: orienteringen mod uafbrudt kontinuitet; men den egentlige disproportion, der er vanskelig for ham at forklare »det egentligt vanskelige punkt ... er ..., hvorledes produktionsforholdene som retsforhold kommer i ulige udvikling. F.eks. den romerske privatrets forhold til moderne produktion...«. ¹² Den forsigtighed med hensyn til retskategoriernes formgenese, sådan som det kan spores her i eksemplet med den romerske ret, bestemmer også i vidt omfang de øvrige retsteoretiske henvisninger hos Marx til forskel fra f.eks. Pasukanis, der ser retsformen slet og ret som vareproduktionens ratio scripta. Det drejer sig frem for alt om at fastlægge rettens materielle udgangs- og referencepunkt, som ingen materialistisk retsteori kan komme uden om uden straks at komme i fare for at forfalde til den i retten immanente fascination af noget apriorisk-uhistorisk. Produktion og produktionsmåde er realitetens kategorier, som nærmere karakteriserer dette udgangs- og referencepunkt.

VI.

Fremgangsmåden i denne materialistiske retskritik kan tydeliggøres ved retfærdighedsbegrebet, et øjensynligt historieløst fornuftspostulat; allerede den første tanke betegner en specifik historisk erkendelsesinteresse: under hvilke betingelser opstår *skinnet* af at være et historieløst fornuftspostulat. Det drejer sig for Marx ikke primært om generelt at definere det borgerlige samfunds sædvanlige retfærdighedsbegreb, som noget i retning af det subjektive udtryk for udviklede ækvivalensforestillinger, der indgår i menneskenes daglige samkvemsrelationer, men derimod om bestemmelsen af en produktions- og reproduktionsform for menneskenes materielle liv, som er objektivt umulig, når der mangler retfærdighedsforestillinger, som kan generaliseres. På et lidet agtet sted i III. bind af *Kapitalen* hedder det: »Retfærdigheden i de transaktioner, der foregår mellem produktionsagenterne, beror på, at disse transaktioner udspringer som naturlig konsekvens af produktionsforholdene. De juridiske former, hvori disse økonomiske transaktioner fremtræder som de deltagendes viljeshandlinger,

12. K. Marx, *Grundrisse*, s. 30; da. s. 51.

som udslag af deres fælles vilje og som kontrakter, der med statens hjælp kan gennemtvinges overfor hver enkelt part, kan som blotte former ike bestemme selve dette indhold. De udtrykker kun indholdet. Dette indhold er retfærdigt, når det svarer til produktionsmåden, når det passer til den. Det er uretfærdigt, når det strider mod den. Slaveri er på basis af den kapitalistiske produktionsmåde uretfærdigt; det samme gælder svindel med varens kvalitet.«¹³

Idet Marx fastlægger en målestok for bedømmelsen af »retfærdigt« og »uretfærdigt«, nemlig produktionsmåden, giver han samtidig en henvisning til, hvorledes den konkrete dialektik skal udvikles mellem formen og indholdet i transaktionerne, som udspilles mellem varebesidderne på grundlag af den gensidige forudgående anerkendelse af deres viljeshandlinger. Retfærdighed fremtræder som noget ganske formelt, adskilt fra de vekslende indhold. Men Marx giver ikke nogen generel definition på retfærdighed, men beskriver faktiske forløb, hvori den praktisk konstitueres og må konstitueres, hvis en universel byttevirksomhed skal fungere. Det er trods alt et spørgsmål om indhold, ikke blot om realabstraktioner, ligesom de af staten sanktionerede kontrakter, hvori indholdet kommer til udtryk i overensstemmelse med sin form.

Varens materielle identitet forudsætter en selvfuldbyrdende abstraktion af brugshandlinger i selve byttehandlingen, altså en med varebesiddernes transaktioner forbundet behovsudsættelse overfor varens brugsværdikvalitet, som i denne sammenhæng er menneskenes praktiske massive erfaring. Her lokaliserer Sohn-Rethel med rette opståelsen af tankeformer og normer, som i løbet af vareproduktionens historiske udvikling antager den tingsliggjorte skikkelse af aprioriske tankebestemmelser (f.eks. substans, identitet, kausalitet osv., men også moralske og retslige postulater). På grundlag af sådanne substantielle livssammenhænge kan der opstå et utal af retfærdighedsforestillinger, der imidlertid kun kan realiseres i det omfang, de *indholdsmæssigt* modsvarer retfærdighedskriterierne i den øjeblikkelige produktionsmåde. I Rom fandtes der ingen med realiteten forenelig enhedsdefinition af retsperson, og ingen fandt det uretfærdigt at betegne slaverne som retsløse instrumentum vocale. Udfra *indholdet af den materielle livsproces*, der rummes i produktionen på et givet specifikt historisk udviklingstrin, opstår formaliserede målestokke, der er løst fra interesser, og som i sidste ende gennem teorien anvendes som metodisk organiseret erfaring til bedømmelse af retfærdigt og uretfærdigt, af nødvendig og overflødig magt.

VII.

I de marxistiske analyser af retsforholdene har man indtil nu ofte indskrænket sig til at undersøge den jordiske dvs. den økonomiske kerne i de ideologiske tågedan-

13. K. Marx, Das Kapital, III, MEW 25, s. 351; da. 3:2, s. 444.

nelser, de juridiske forestillinger og retsafgørelser. For Marx er »den eneste materialistiske og derfor videnskabelige metode« derimod den betragtningsmåde, der *udvikler* de kanoniserede, fetichistiske former og forhold ud fra selvødelæggelsen, modsætningsstrukturen i de foreliggende, virkelige livsforhold. Når derfor retskategorier skal undersøges i statu nascendi [tilblivelsesøjeblikket] i et eller andet samfundsmæssigt område, så må det i første række ske i dets produktionsområde, hvis begreb i et udviklet byttesamfund ganske vist er nået gennem vareproduktionen og præget af den, men som ingenlunde lader sig indskrænke til omfanget af tekniske regler og instrumentelle handlinger. Produktionen betegner hos Marx samtidig produktion af det virkelige liv, idéer, forestillinger, bevidsthed, altså af livssammenhænge, som bygger på og samtidigt gennemtrænger menneskets materielle aktiviteter og det virkelige livs sprog. (»Kommunismen er produktionen af selve samkvemsformen«). Med produktionen af materielle goder producerer og reproducerer menneskene samtidig de forhold, der bestemmer reglerne og grænserne for deres handlen og adfærd. Når Habermas derfor netop i det marxiske produktionsbegreb, som han indskrænker til den instrumentelle omgang med arbejdsmateriale, arbejdsinstrument, arbejdsenergi og arbejdsorganisation, ser grunden til, at refleksionsviden reduceres til produktionsviden og kritik til en naturvidenskabeligt farvet materialistisk scientisme, så beror det på en grundlæggende misforståelse af den marxiske samfundsteori, hvori produktionen på ingen måde indskrænkes til omkredsen af individuelt handlende subjekter, til *praksis som arbejde*. Det er ikke, som Habermas mener, et terminologisk trick, hvormed Marx udvider produktionen således, at den i grunden også indeholder produktions- og cirkulationsforholdene (som de økonomiske betingelser for klassespaltingen); men for Marx er produktionen derimod en proces, hvortil de øvrige samfundsmæssige fremtrædelser hele tiden vender tilbage, og hvortil deres realitetsindhold i sidste instans kan henføres, hvor meget de end kan selvstændiggøres. I *Almindelig indledning* til Grundrisse siger Marx: »Bytningen fremtræder ... i alle momenter i produktionen enten direkte indbefattet eller bestemt af gennem denne. Det resultat, vi når frem til, er ikke, at produktion, distribution, bytning og konsumtion er identiske, men at de alle udgør dele af en totalitet, forskelle inden for en enhed. Produktionen dominerer såvel over den modsatte bestemmelse af produktionen, som over de andre momenter. Fra den begynder processen altid forfra ... Ganske vist bestemmes også produktionen i sin *ensidige form* på sin side gennem de andre momenter.«¹⁴

VIII.

I kapitalanalysen optræder retten for første gang på det sted i argumentationen, hvor varerne træder frem i offentlighedens lys, på markedet, for at blive udveks-

14. K. Marx, Grundrisse, s. 20; da. s. 39-40.

let; det er det mest berømte, men også det mest misforståelige tekststed i retsteorien, som ingen marxistisk retsteoretiker hidtil har undladt at give sin grundige kommentar: »Varerne kan ikke selv gå til marked og ikke udveksle sig selv. Vi må altså se os om efter deres ejermænd, varebesidderne. Varerne er ting og derfor modstandsløse overfor mennesket. Er de ikke villige, kan han bruge magt, med andre ord tage dem. For at sætte disse ting i forhold til hinanden som varer, skal varebesidderne forholde sig til hinanden som personer, hvis vilje har til huse i de pågældende ting, således at den ene kun med den andens samtykke, begge altså kun ved en fælles viljesakt, tilegner sig den andens vare samtidig med at afhænde sin egen. De må derfor *gensidigt anerkende hinanden som privatejere*. Dette retsforhold, hvis *form* er kontrakten, hvad enten den har fået juridisk skikkelse eller ikke, er et viljesforhold, hvori det økonomiske forhold genspejles. Indholdet i dette rets- eller viljesforhold *er givet gennem selve det økonomiske forhold*«. ¹⁵

To ting kan misforstås i disse sætninger: For det første kan man få det indtryk, at retsforholdet er en viljesrelation mellem personer, der anerkender hinanden, der optræder overfor hinanden som varebesiddere, og som ikke blot fungerer i varecirkulationssfæren, men også opstår der. Misforståeligt er for det andet den påstand, at det økonomiske forhold blot genspejles i retsforholdet, altså fordobles i en specifik form. Disse misforståelser ligger selv så betydende retsteoretikere som Pasukanis under for; han rekonstruerer retslæren parallelt med metoden i kritikken af den politiske økonomi. »Ligesom rigdommen i det kapitalistiske samfund antager form af en uhyre vareophobning, så fremtræder hele samfundet som en uendelig kæde af retsforhold.« ¹⁶ Det juridiske forhold (i skarp modsætning til Kelsens normbegreb, der er et karakteristisk kendetegn for retten) er derfor grundlaget for hele retssystemet, hvori samfundets reale bevægelse udspilles, og subjektet er atomet i den juridiske teori, »dens mest enkle, ikke yderligere delelige element. Med subjektet begynder vi da også vores analyse.« ¹⁷ På dette punkt er Pasukanis endnu helt hildet i den model, der er udformet af naturretslærerne i de borgerlige retsteorier, som hverken går ud fra de empiriske enkeltsubjekter, der indgår kontrakter, eller antager et transcendentalt hypotaseret subjekt, hvorudfra den samlede retsverden konstrueres. Ganske vist er retsformen for ham bestemt af det økonomiske indhold i den kapitalistiske vareproduktion - en kendsgerning, hvori mange marxistiske retsteoretikere overhovedet ser den afgørende forskel fra de borgerlige retsteorier-, men den fetichisme, som optræder i retsformen i dag, fordobler kun varefetichismen indenfor specifikke retskategorier, omend også indenfor specifikke lovmæssigheder i retsvirkeligheden. På trods af enhver betoning af retsformens betydning mangler der hos Pasukanis udviklingen og afledningen af den *formelle side af retten*, som Engels kræver, og dermed analysen

15. K. Marx, Das Kapital, I, MEW 23, s. 99; da. 1:1, s. 186.

16. E. Pasukanis, Allgemeine Rechtslehre und Marxismus, Frankfurt a.M. 1969, s. 60.

17. E. Pasukanis, op. cit., s. 87.

af den art og måde, *hvorpå* retlige forestillinger og de igennem disse forestillinger formidlede handlinger kommer i stand udfra de økonomiske grundlæggende faktiske forhold.

En af grundene til disse misforståelser ligger i, at Pasukanis og andre har overset den betydning, som de citerede sætninger fra »Kapitalen« indtager i den samlede fremstilling i det første bind. Ganske vist drejer det sig her om karakteristiske kendetegn ved det forhold, der udspilles i form af kontraktforbindelser mellem varebesiddere; men adskilt fra den samlede argumentation i første bind af »Kapitalen« ved nærmest ikke at tage hensyn til samtlige bestemmende faktorer i den kapitalistiske akkumulationsproces, dens *væsentlige forhold*, nemlig den gennem produktionen formidlede bytteproces mellem lønarbejde og kapital, er det udelukkende en forstandig abstraktion. De derved formulerede almene kendetegn ved varecirkulationen, hvori de enkelte varer som »fødte lejemager og kyniker« og varebesidderne som økonomiske karaktermasker står overfor hinanden, åbenbarer intet af den marxske samfundsteori. Den borgerlige ret beror ikke på den almene kendsgerning, at alle varebesiddere må betragtes og gensidigt anerkende hinanden som lige i deres økonomiske transaktioner, men derimod på en *bytteproces af ganske særlig art*, som ligger til grund for og betinger disse transaktioner: *bytteforholdet mellem to specifikke privatejere, lønarbejderne og kapitalisterne - et produktionsformidlende bytte, hvorfra hele den borgerlige ret henter sin historiske substans og gyldighed*. Da den marxske kritikmetode væsentligt består i påvisningen af de samfundsmæssige fænomeners formidlethed, er dette skridt fra cirkulationen til produktionen ikke blot metodisk og sagligt begrundet, men modsvarer også den politiske økonomis reale udviklings gang. »Den virkelige videnskab indenfor moderne økonomi begynder først der, hvor den teoretiske betragtning overgår fra cirkulationsprocessen til produktionsprocessen.«¹⁸

Ligesom cirkulationen ubetinget er formidlet gennem produktionen, hvilket synligt kan erkendes især i krisen, således er kapitalen, før den i enhver produktionsakt sætter sine egne forudsætninger og opløser sig i produkter, formidlet gennem forudgående historiske betingelser, der lader sig koncentrere og sammenfatte i ét punkt: at den naturgroede »enhed mellem det levende og aktive menneske og de naturlige, uorganiske betingelser for dets stofskifte med naturen«¹⁹ sprænges i en proces, forceret gennem ydre økonomisk vold. Den oprindelige akkumulations epoke, som med »blod og ild er indskrevet i historiens annaler«, består væsentlig i denne adskillelisesproces. Såvel historisk som systematisk forudsætter udviklingen af den borgerlige ret adskillelsen af arbejdet og arbejderen fra de objektive betingelser for dets virkeliggørelse, nemlig arbejdsmidlet og arbejds materialet. Den moderne kapitalismes oprindelseshistorie er kendeteg-

18. K. Marx, Das Kapital, III, MEW 25, s. 349; da. 3:2, s. 439.

19. K. Marx, Grundrisse, s. 389; da. s. 216.

net af »arbejderens løsrivelse fra jorden som sit naturlige laboratorium«, gennem ødelæggelsen af de objektive forhold, hvorunder arbejderens stadigvæk rent praktisk er »inkarnationen« af den naturlige fællesejendom og det naturlige fællesskab og selv uafhængigt af arbejdet besidder en objektiv eksistens.²⁰ Denne ophævelse af de »før-økonomiske fakta«, der fuldbyrdes i de samfundsmæssige forholds kapitaliseringsproces, er knyttet sammen med en befrielse i dobbelt forstand af arbejderens: befrielsen fra hans naturligt og samfundsmæssigt frembragte produktionsinstrumenter og opløsningen af hans afhængighed af et naturgroet fællesskab, hvor produktion, ret, sprog og skikke osv. endnu er sluttet sammen i en fælles livsproces. Ganske vist må produktionsforholdene og de ideologiske bevidsthedsformer, der hæver sig herover, også i disse samfund betragtes som bestemt af produktionsprocessen i sidste instans - omend kun i den højst formidlede, negativ-økonomiske form; men arbejderens relationer til de naturlige realiseringsbetingelser for hans arbejde gør sig ikke gældende som noget, der produceres gennem arbejdet. Det er først tilfældet på grundlag af det udviklede kapitalforhold. »Denne absolutte *separation, adskillelse* af ejendommen. dvs. de tingslige arbejdsbetingelser fra den levende arbejdsformåen - at de fremstår over for denne som *fremmed ejendom*, som en anden, juridisk persons realitet, som det absolutte territorium for *hans* vilje - og at arbejdet derfor på den anden side fremtræder som *fremmed arbejde* overfor den i kapitalisten personificerede værdi - denne absolutte adskillelse mellem ejendom og arbejde, mellem den levende arbejdsformåen og betingelserne for dennes realisering, mellem tingsliggjort og levende arbejde, mellem værdien og den værdifrembringende aktivitet - og derfor også fremmedheden af arbejdets indhold overfor selve arbejderens - denne separation fremtræder nu ligeledes som et produkt af selve arbejdet, som tingsliggørelse, objektivisering af arbejdets egne momenter.²¹

Hvad retten angår, så bliver den i løbet af denne udvikling til en selvstændig sfære adskilt fra moral, fællesskab og naturgroede forhold og rykker samtidig nærmere til den materielle produktion, bliver bestanddel af 'almen produktionsbetingelse'. Det har til følge, at de produktionsfordelende, selvstændiggjorte og udspaltede institutioner i retssystemet, inklusive statens sanktionsinstanser, i betydningen den borgerlige klasses diktatur, kun kan være samfundsmæssigt virksomme, så længe denne konstitutive sammenhæng mellem ret og produktion består. Retten beror altså ikke alene på det *økonomiske indhold*, men også på den form, hvori den historisk kommer til udtryk og bliver relevant for det handlende individ: Ikke alle varer, heller ikke den ved hjælp af kontrakter formidlede vareomsætning, men ene og alene *varen arbejdskraft* er derfor referencepunkt for afledningen og forklaringen af retten. Mens ejeren af en samling varer, idealiseret til transcendentalt subjekt og citoyen, for Kant er den yderste årsag til

20. K. Marx, Grundrisse, s. 375; da. s. 199.

21. K. Marx, Grundrisse, s. 356; da. s. 172 f.

rettens opståen, så afslører de autonomt aprioriske fornuftslove, som han har fastsat, deres jordiske kerne i den marxske teori. Retten som materiel virkelighed dannes i en proces, der i sit indhold er præget af stofskiftet mellem levende arbejdskraft og dødt, selvstændiggjort arbejde ud fra sin historiske formbestemmelse gennem byttet mellem kapital og lønarbejde. For Marx betyder borgerlig ret det dødes herredømme til enhver tid sanktioneret af det statslige magtapparat, gennem kapital selvstændiggjort arbejdes herredømme over det levende; ejendom, det forgangne, det udførte arbejde hersker over det nuværende.

Den dialektik, der udspiller sig i den kapitalistiske produktionsproces som enhed mellem arbejds- og valoriseringsproces, hvori opsplitningen mellem arbejdskraftens værdi og brugsværdi reproduceres og befæstes i enhver ny produktionsakt, udtrykker med strukturen i det centrale magtforhold det materielle fundament for alle øvrige samfundsmæssige herskabsformer. Marx tematiserer i Grundrisse²² relationerne mellem rådigheden over produktionsmiddel og levende arbejde, såvel som mellem ret og magt i konkret sammenhæng med kapitalakkumuleringen. »Ejendom - ejendomsforholdet til forgangen eller objektiveret, fremmed arbejde - fremtræder som den eneste betingelse for yderligere tilegnelse af nutidig eller levende, fremmed arbejde. Såfremt en merkapital I blev frembragt gennem den enkle bytning mellem tingsliggjort arbejde og den levende arbejdsformåen - en bytning, der helt og aldeles er baseret på lovene om bytning af ækvivalenter, som vurderes ved den i dem indeholdte kvantitet arbejde eller arbejdstid - og såfremt denne bytning - juridisk udtrykt - ikke forudsatte andet end enhvers ejendomsret til sine egne produkter og den frie disposition over dem - men forsåvidt som merkapital II's forhold til I derfor er en konsekvens af dette første forhold - ser vi, at ejendomsretten på kapitalens side på dialektisk vis, gennem en mærkelig konsekvens slår om i retten til et tilegne sig fremmed produkt eller i ejendomsretten til fremmed arbejde, retten til at tilegne sig fremmed arbejde uden ækvivalent, og at den på arbejdsformåenhedens side slår om i pligten til at forholde sig til sit eget arbejde eller sit eget produkt som til *fremmed ejendom*. Ejendomsretten slår på den ene side om i retten til at tilegne sig fremmed arbejde og slår på den anden side om i pligten til at respektere produktet af ens eget arbejde og selve ens eget arbejde som værdier, der tilhører en anden.«²³

Juridiske forhold slår således over i økonomiske og omvendt. Den i merværdiproduktionen iboende forvrængning af ækvivalentbyttet frembringer et objektivt skin, som ikke optræder ved udvekslingen af alle andre varer. For en vare, der bringes på markedet, har ikke-brugsværdi for sin ejer, men brugsværdi for dens ikke-ejer. Det ville være ubegrundet her at tale blot om et *skin* af ækvivalentbytte. Anderledes forholder det sig med *det* ækvivalentbytte, der udspiller

22. K. Marx, Grundrisse, s. 360 ff; da. s. 178 ff.

23. K. Marx, Grundrisse, s. 361; da. s. 180.

sig i selve produktionsprocessen. »Den bytning af ækvivalenter, der fremtrådte som den oprindelige operation, som udtrykte ejendomsretten juridisk, har imidlertid vendt sig således, at der på den ene side kun tilsyneladende byttes, idet den mod levende arbejdsformåen byttede del af kapitalen for det første selv er *fremmed arbejde*, er tilegnet uden ækvivalent, og idet den for det andet *må erstattes af en surplus af arbejdsformåen*, altså in fact ikke gives væk, men kun forvandles fra den ene form til den anden. Bytteforholdet er altså totalt faldet bort eller er *blot skin*«. ²⁴

Fra Karl Liebknecht²⁵ stammer følgende berømte sætning: »Når man taler om klassejustits, må man først tale om staten«. Det er ikke ubetinget rigtigt. Den, der taler om klassejustits, må først og fremmest tale om produktionen; for den er den materielle basis for klassejustitsen, uden hvilken heller ikke staten ville være i stand til at gennemføre klasseherredømmet med juridiske midler.

På grundlag af denne immanente dialektik i den kapitalistiske produktionsmåde kan man udtrykke nogle problemer i den marxistiske retsteori mere præcist end det tidligere i almindelighed var tilfældet.

IX.

To af disse problemkomplekser skal kort diskuteres i det følgende: det ene er begrundelsen for opståelsen af og stabiliteten i retsillusioner ud fra lønarbejdets historiske form; det andet er den mekanisme, der til stadighed driver »kapitalens ulvehunger« til den grænse, hvor selve grundlaget for den kapital, der valoriserer sig selv, trues (gennem arbejdskraftens nedbrydning, gennem rovdrift på naturen).

1. Selv om det igen og igen er blevet betonet, at det materielle grundlag for retsfetichismen er varefetichismen, så er det kun delvis rigtigt. Marx angiver en meget nøjere sammenhæng for retsmystifikationernes opståen: nemlig *arbejdslønnens* form. »Af dette fremgår den afgørende betydning af, at arbejdskraftens værdi og pris omformes til arbejds løn eller til værdi og pris for selve arbejdet. Samtlige både arbejderens og kapitalistens retsforestillinger, alle den kapitalistiske produktionsmådes mystifikationer, alle dens frihedsillusioner og alle vulgærøkonomiens apologetiske fløvsere beror på denne fremtrædelsesform, der gør det virkelige forhold usynligt og viser netop det modsatte af dette forhold.«²⁶ Retsillusionerne, hvis politiske indflydelse på de socialdemokratiske partier Marx og Engels måtte føre en vedvarende kamp mod, er så sejlivede, fordi de netop ikke udspringer indenfor den borgerlige offentlighed, varecirkulation, ideologiske

24. K. Marx, Grundrisse, s. 362; da. s. 180.

25. K. Liebknecht, Rechtsstaat und Klassenjustiz; i: Gesammelte Reden und Schriften, Bd. 2, s. 17.

26. K. Marx, Das Kapital, I, MEW 23, s. 562; da. 1:3, s. 762-763.

modsatninger på parlamentskuepladsen osv. (selvom de absolut kan stadfæstes og udvides her) - men ligger i selve lønarbejdets form. Det væsentlige for det skin, der opstår i denne sammenhæng, er, at arbejdslønnen udsletter ethvert spor af arbejdsdagens deling i nødvendigt arbejde og merarbejde, i betalt og ubetalt arbejde. »Alt arbejde fremtræder som betalt arbejde. Når der er tale om hoveri-arbejde, er den hovpligtige bondes arbejde for sig selv og hans tvangsarbejde for jordbesidderen adskilt rumligt og tidsmæssigt; forskellen er til at tage og føle på i ordets bogstavelige forstand. For slavens vedkommende fremtræder selv den del af arbejdsdagen, hvor slaven kun erstatter værdien af midlerne til at opretholde sin egen eksistens, og hvor han altså i realiteten arbejder for sig selv, som arbejde for slavens herre. Hele slavens arbejde fremtræder som ubetalt arbejde. Når det drejer sig om lønarbejde, forholder det sig omvendt; selv merarbejdet, dvs. det ubetalte arbejde, fremtræder som var det betalt. I det ene tilfælde skjuler ejendomsforholdet det sagforhold, at slaven arbejder for sig selv, i det andet skjuler pengeforholdet det sagforhold, at lønarbejderen arbejder gratis.«²⁷

Dette objektive skin, der bestemmer såvel arbejderens som kapitalistens retsforestillinger, og som kun kan begribes, når verdenshistorien er nået om bag arbejdslønnens hemmelighed, udtrykker enkle, dagligt gentagne og forståelige operationer. Netop fordi disse foreteelser kan opfattes med sanserne, befæster de hos produktionsagenterne tingsliggjorte bevidsthedsformer og forestillinger, som næppe ville kunne virke som blokering for dannelsen af klassebevidsthed, hvis de udelukkende måtte støtte sig på de statslige institutioner, der ligger langt udenfor arbejderens umiddelbare erfaringshorisont. »For iagttagelsen optræder byttet mellem kapital og arbejde til at begynde med helt på samme måde som køb og salg af alle andre varer. Køberen yder en vis pengesum, sælgeren en artikel, der er forskellig fra penge. Retsbevidstheden erkender her højst en materiel forskel, der kommer til udtryk i de retligt ækvivalente formler: do ut des, do ut facias, facio ut des og facio ut facias [jeg giver, for at du skal give, jeg giver for at du skal gøre, jeg gør for at du skal give og jeg gør for at du skal gøre].«²⁸ Det er klart, at dette objektive skin, der er forkrøppet med arbejds- og valoriseringsprocessens bytteoperationer, kun kan opløses, hvis grundlaget for det ændres. Marx taler netop i denne sammenhæng ikke blot om illusionære retsforestillinger, som dem, de subjekter der optræder i retssfæren, eller retsvidenskabsmændene, nærer, men om retsbevidsthed, som grundlæggende tilslører ikke-ækvivalentet, primært brugsværdien og det værdiskabende forbrug af varen arbejdskraft.

2. Hvis den borgerlige klasse ikke vil gribe til umiddelbar magt, kan den ikke give afkald på det skin, der er givet med lønformen, og som objektivt er forbundet med den kapitalistiske produktionsmåde. Men »kapitalens ulvehunger« driver igen og igen den herskende klasse til den grænse, hvor ødelæggel-

27. K. Marx, *Das Kapital*, I, MEW 23, s. 562; da. 1:3, s. 762.

28. K. Marx, *Das Kapital*, I, MEW 23, s. 563; da. 1:3, s. 763.

sen truer af selve dens produktionsgrundlag, den menneskelige arbejdskraft, såvel som produktionens naturbasis og det samfundsmæssige miljø. Det, der er udtrykt i artikel 544 i Code Civil, gælder ganske vist generelt den individuelle frie rådighed over privatejendommen, men betegner efter sin indre struktur den specifikke logik i den selvvaloriserende værdi, kapitalakkumulationens logik »La propriété est le droit de jouir et disposer des choses de la maniere la plus absolue, pourvu qu'on n'en fasse pas un usage prohibé par les lois ou par les reglements.« Men disse grænser, der i love og forordninger er sat for den absolutte rådighedsret over ejendommen, er alt andet end frie afgørelser, som privatpersoner drøfter og træffer efter fornuftsprincipper indenfor rammerne af den borgerlige offentlighed. Disse love modsvarer modsætningen mellem kort- og langfristede kapitalinteresser, som staten som ideel total kapitalist forsøger at løse under de specifikke betingelser i form af et lands politiske udvikling, traditioner, klassekampenes politiske niveau osv. Det gælder såvel indskrænkningen af børnearbejdet som titimersloven, store dele af sociallovgivningen, og i den senere tid også forsøg på at reformere jordlovgivningen, og på at give love om miljødelæggelsen. Det kommer her først og fremmest an på den principelle sammenhæng mellem kapitalistisk produktion og lovgivning.

Marx har med imponerende præcision analyseret de engelske fabriksinspektørers materiale og beskrevet kvindernes og børnenes indlemmelse i kapitalvaloriseringsprocessen som en tendens i kapitalakkumulationens psykiske udtæring af det menneskelige råstof. Det er ikke maskineriet som produkt af den teknologiske udvikling, men *maskineriet som kapitalforhold*, der forhindrer børnearbejdets ophævelse. »Den omvæltning i retsforholdet mellem køber og sælger af arbejdskraft, som maskinerne har bevirket, og som har ført til, at hele transaktionen mister selve skinnet af at være en kontrakt mellem frie personer, gav senere det engelske parlament den undskyldende juridiske grund for statsindblanding i fabriksvæsenet.«²⁹

Titimersloven fejrede Marx som en »sejr for princippet« - som en sejr for arbejdets politiske økonomi over privatejendommens. Men det er også reale forandringer i den kapitalistiske produktionsproces, der ligger til grund for den sejr, der er vundet af arbejderklassen: nemlig overgangen fra ekstensiv til intensiv udnyttelse af arbejdskraften gennem af produktivkræfternes udviklingstrin. Alligevel er det ikke blot langfristede kapitalinteresser, som retter sig mod bevarelsen af varen arbejdskraft, der virkeliggøres, men samtidig skaffes der også objektive betingelser for, at arbejderne overhovedet for første gang får mulighed for at bruge en del af deres »arbejdsfrie« tid til sammenkomster, til deltagelse i den proletariske klasses organisationsarbejde.

Det er retskravenes og lovgivningens uigennemskuede ambivalens i den borgerlige stat, der udgør et væsentligt element i reformismen og som til

29. K. Marx, Das Kapital, I, MEW 23, s. 416; da. 1:3, s. 578.

stadighed, når der opstår kriser og politiske katastrofer, fører til forbavelse over, at selv den mest fremskridtsvenlige lovgivning intet ændrer ved de grundlæggende magtforhold. I denne henseende er det én og samme linie, der fører fra opfindelsen af fængsler, et borgerskabets tilkæmpede resultater, over loven til begrænsning af børnearbejdet til den bismarckske sociallovgivning og senere love; alle disse love og institutioner er præget af kapitalens mærker, de realiserer og befæster det døde arbejdes herredømme over det levende; og alligevel kan man ikke blot lade dem gå tilbage, da de jo er arbejderklassens tilkæmpede og »erhvervede« rettigheeder. Som Engels siger, kan arbejderklassen hverken give afkald på retspolitiske krav eller bringe de proletariske klasseinteresser adækvat til udtryk indenfor rettens område. Denne prekære situation, som enhver bevægelse, der handler indenfor den borgerlige retshorisont, i sin frigørelseskamp befinder sig i, er udtryk for selve den borgerlige rets struktur.

X.

Den marxistiske retsteori indbefatter handlingsanvisningen, den praktiske nødvendighed af at omstyrte alle forhold, hvorunder mennesket er tvunget til at føre et fornedret og udbyttet liv. Tanken om rettens ophævelse er central for den. Marx har påpeget betingelserne for overvindelsen af den borgerlige retshorisont, som viser, at han ikke anser retsformens gyldighedskrav for begrænset til den kapitalistiske vareproduktions epoke, hvor den har sin historiske oprindelse. Så længe der eksisterer forhold, hvorunder stofskitteprocessen, dvs. udvekslingen mellem levende arbejde og dødt arbejde, der er selvstændiggjort i produktionsmidlerne, endnu ikke sker på grundlag af frie, associerede producenter, så længe der stadig består et rovdriftsforhold overfor mennesker, natur og historie - så længe nytter al samfundsmæssig planlægning, ophævelsen af borgerlige privatejendomsforhold og begrænsningen af vareproduktionen intet: De væsentlige bestemmelser i den borgerlige formalret gælder stadig, om end de ville blive gennemført ved umiddelbare magtforhold. Retten er ifølge sit indhold en ulighedens ret, fordi individerne, der er forskellige i henseende til individuel begavelse, ydeevne og samfundsmæssig situation, bliver målt med samme målestok, og fordi deres behov dækkes i forhold til deres arbejdspræstationer. Retten er abstrakt, fordi den opfatter menneskene ved hjælp af kendetegn og egenskaber, som er revet ud af deres konkrete livssammenhæng. Først rettens ophævelse er et tegn på, at der findes virkelige individer, der ikke længere kan måles med generelle målestokke. Marx forbeholder den fuldstændige ophævelse af retten til en højere fase af kommunismen, men en materialistisk retsteori, der er affattet i revolutionær hensigt, er henvist til ved hvert skridt i sin analyse af givne retsforhold, hvad enten det drejer sig om senkapitalismens eller om de socialistiske transformationssamfunds, også at reflektere over de

samfundsmæssige betingelser for rettens ophævelse. Revolutionær »legalitet«, som er indbegreb af historisk stillede opgaver, som menneskeheden kan løse, er den eneste forpligtende målestok, hvormed den i retsforhold stadig eksisterende magt kan bedømmes som nødvendig eller overflødig. Produktivkræfternes øjeblikkelige stade er ikke tilstrækkelig til det. Marx sammenfatter i Kritik des Gothaer Programms indholdet i denne revolutionære »legalitet«: »I en højere fase af det kommunistiske samfund, når den knægtende underordning af individerne under arbejdsdelingen er forsvundet og dermed også modsætningerne mellem legemligt og åndeligt arbejde; når arbejdet er blevet ikke blot et middel til at opretholde livet, men selve den første livsfornødenhed; når også produktionskræfterne er vokset med individernes alsidige udvikling, og alle den kollektive rigdoms kilder vælder stærkere frem - først da kan den snævre borgerlige retshorisont helt overskrides og samfundet skrive på sine faner: Enhver yder efter evne, enhver får efter behov!«³⁰

Marxistisk retsteori næres af den tanke, at retten som indbegreb af lighed og ulighed, af frigørelse og magt, udtrykker et stadium i forhistorien, og altså må kunne ophæves. Den betegner det *døde* arbejdes herredømme over det *levende*, fortidens over nutiden. Kun de associerede producenter kan ophæve denne for-drejning, når de frit råder over den samfundsmæssige rigdom.

30. K. Marx, Kritik der Gothaer Programms, MEW 19, s. 21; da. Marx/Engels, Udvalgte skrifter, Kbh. 1952, bd. II, s. 17f.

Karl Marx

GRUNDRIDS

Forlaget MODTRYK og KURASJE udsender nu en fuldstændig dansk oversættelse af Karl Marx' GRUNDRIDS. (d.v.s. inklusive teksterne om Bastiat og Ricardo og Registrene).

GRUNDRIDS udsendes i fire bind, hvoraf det første udsendes i september 1974.

Du kan abonnere på oversættelsen af GRUNDRIDS ved at indbetale 20 kroner på MODTRYKs giro 21 64 78 inden den 1. september 1974. Ved modtagelsen af bind I betales 20 kroner, ved modtagelsen af bind II betales 25 kroner og ved modtagelsen af bind III betales 25 kroner. Bind IV tilsendes vederlagsfrit.

MODTRYK
Anholtsgade 4
8000 Aarhus C.

KURASJE
Krystalgade 16
1172 København K.